

INSTITUTE OF APPLIED SCIENCES
THE UNIVERSITY OF THE SOUTH PACIFIC

"Bai Kei Votua Project" 2002 Votua Community Biological Training
Workshop Summary Report

IAS Environmental Studies Report 132 /2003

By

Alifereti Tawake, Sakiusa Fong, Ron Vave & Seimisi Meo

“Bai Kei Votua Project”

**2002 VOTUA COMMUNITY BIOLOGICAL
TRAINING WORKSHOP SUMMARY REPORT.**

Prepared by:

Alifereti Tawake
Sakiusa P. Fong
Semisi Meo
Ron Vave

Institute of Applied Science, USP.

Samisoni Sauni
Marine Studies Programme, USP.

TABLE OF CONTENTS

1

Na Lewe ni Ripote	Tabana e.....
1.0 Na Vakavinavinaka	02
2.0 Na i Vakamacala Taumada	03
2.1 Na i Vola i Tukutuku Oqo.....	03
2.2 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo.....	03
2.3 Na i Naki ni Sasaga Oqo.....	03
2.4 Na Veitarataravi ni Cakacaka Baleta na Sasaga Oqo.....	04
3.0 Na Lesoni e so ka a Vukea na Kena Cakacakataki na i Tuvatuva e Cake	
Ulutaga 1 : Na Talevi Lesu ni Tuvatuva ni Kena Maroroi na i Qoliqoli (2000)	05
Ulutaga 2. Tuvatuva ni Kena Dikevi na Veisau e na i Qoliqoli e Votua (Draft)	08
Ulutaga 3. Na Digitaki ni Dusidusi me Vakaraitaka na Veisau	10
Ulutaga 4. Na Vula Vakaviti	12
Ulutaga 5. Na Veika e so me Kilai ni Bera na Survey	14
Ulutaga 6. Na Vakatotovototaki ni Walewale ni Survey.....	16
Ulutaga 7. Na Vidavidai ni Tukutuku	16
Ulutaga 8. Na i Vakamacala Taumada Baleta na Dikevi ni Bula.....	23
Vakaitikotiko kei na Bula Vakailavo	
4.0 0 Na i Tuvatuva ni Kena Dikevi na Veisau e na I Qoliqoli e Votua.....	25
5.0 Na Veitalanoa.....	27
6.0. Na Veika Tale e so	28
6.1 Na i Tuvatuva ni Vuli e na Veisiga	28
6.2. Lewe ni Vuli	30
6.3. Na Datasheet a Vakayagataki e na Vakadidike	34
6.4 Nanuma me Baleta na Vuli	36

1.0 NA VAKAVINAVINAKA

E a qaravi rawa na vuli kei na vakadidike oqo ena veitokoni mai vei iratou na turaga ni yavusa e tolu e Votua, na lewe ni vanua e Votua, Natutu kei Nawaqarua, kei na veitabana kece sara e vakaitavi ena sasaga oqo.

Na vakavinavinaka cecehia levu ena veitokoni mai na:

1. Vale ni Volavola ni Yasana ko Ba (Nailaga)
2. Samasoni Sauni kei na Biological Survey Team (Ron Vave, Semisi Meo, Rokola, cauravou e Votua)
3. Ratu Pio Radikedike kei na Timi mai Verata
4. Alifereti Qauqau (Fisheries department)
5. Iliapi Tuwai (IMA)
6. Gerald Billing (FSP)
7. Aliti Vunisea (USP)
8. Joeli Veitayaki (USP)
9. Ratu Akuila Sova (USP)
10. Sakiusa Fong (USP)
11. Packard Foundation (USA) ena vakailavotaki ni sasaga oqo,
12. kei ira kece sara e sega ni cavuti na yacadra.

2.0 NA I VAKAMACALA TAUMADA

2.1 Na i Vola i Tukutuku Oqo

Na ripote oqo e vola i tukutukutaka

1. Na vuli ni nodra vakaitavi na lewe ni vanua ena kena vakadikevi na veisau sa yaco tiko se na mana se revurevu ni nodra sasaga ni kena vakasaututaki tale nai qoliqoli e Votua (Biological and Socio-economic Monitoring Workshop).

2.2 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo

Na sasaga ni kena dikevi, vulici ka maroro ni veiyaubula e nodatou qoliqoli e muria mai na mataqali sasaga vata ga ka a vakayacori mai Verata, Tailevu ena vica na yabaki sa oti ka mai cava e na dua na Workshop ena 1999 e USP. Na sasaga mai Verata e a vakailavotaka na “Biodiversity Conservation Network” se BCN ka tiko mai Washington na kena vale-ni-volavola levu.

Na kena mai vakayacori na vuli oqo e Votua e mai rawa e na nona a volavola yani ki na USP e dua na Turaga-ni-vanua ko Semisi Nadriubalavu, ni oti na nona wilika na i tukutuku ena Fiji Times. Eratou a mani sureti e lewe vica na Turaga-ni-vanua e Votua me ratou tiko maliwai iratou na Turaga-ni-Verata mai Verata ka mai tini ena workshop e na USP ena yabaki 1999. Oti koya, keitou sa tovolea me keitou kerea e dua na i lavo ki na United Nations Development Programme (UNDP) me rawa kina ni keitou vukei kemudou na Turaga e Votua kei Natutu e na tovolei me vakaivolataki na taqomaki ni yau bula ena nodatou i qoliqoli me baleti ira na nodatou kawa mai muri.

2.3 Na i Naki ni Sasaga Oqo

Na i naki levu ni sasaga oqo sai koya na kena tovolei me vakalesui tale mai na sautu ni noda vanua kei na i qoliqoli ka ra dau sakitaka tu na noda qase . E tiki talega ni vuli oqo na noda vakaitavi sara ga na lewe ni vanua ena kena veitalanoataki, vulici ka vakaivolataki na veika bula e tu ena nodatou i qoliqoli, ka me datou na qai raica se digitaka e vica na kena mataqali, (ika se qari se cava tale – “indicator species”) ka dau yaga vakalevu vei ira na lewe ni vanua (laukana se volitaki) me na qai vakavuvulitaki na i walewale ni nodra dikevi ena vei gauna sa tu mai liu“(monitoring of indicator species)” na mana kei na revurevu ni veika e vakatututaki.

Na sasaga oqo e na vakavotukana walega kevaka e da duavata ka lomavata kina ka vakaitavi kece na lewe ni vanua ni sai kemuni na i taukei ni yau bula – (na kena bula se yali vakadua e vakatau ena kena i vakavakayagataki). Sai kemuni talega ko ni kila vakavinakadeitu na veimataqali sasalu kei na ika e tu i wai kei na i tuvaki ni i qoliqoli.

2.4 Na Veitarataravi ni Cakacaka Baleta na Sasaga Oqo

4

A. Veisiko Taumada. (January- July, 2000).

E a va na bose a vakayacori e Votua kei na vale ni volavola ni Yasana ko Ba e na loma ni 6 na vula oqori. Na i naki ni nodatou mai sota oqo sai koya me da mai veitalanoa ena veika raraba me baleta na sasaga oqo – ne kena i naki, porokaramu ni sasaga ka me sa na raici talega kina ko ira edatou nanuma ni dodonu me na vakaitavi ena vuli era na vakarautaki.

B. Marine Resource Awareness and Management Planning Workshop (September 2000)

E tiki tiko ni vuli na kena vakarautaki na “Management Plan” ni kena taqomaki nai Qoliqoli e Votua kei na tiko vinaka ni kawa kei Votua ni mataka. Na vuli ni kena vakadonui vata e dua na i tuvatuva ni kena taqomaki ka Maroroi na i Yaubula e Votua.

C. Cakacakataki ni i Tuvatuva e Vakarautaki ‘Votua Qoliqoli Management Plan’

Keitou na qai dau gole mai e na kena talevi lesu na veika sa vakayacori oti tiko me baleta na kena vakadeitaki na i tuvatuva e vakarautaki. Ena rawa ni laurai eke na kena taucoko se sega ni taucoko na Management Plan ka sa vakamuri tiko, ka na biu e so na vakatutu me vakavinakataki kina na ‘Votua Qoliqoli Management Plan’ .

D. Soveataki ni i Qoliqoli e Votua ka Vakatabakidua kina vanua Vakatabui (Monitoring Workshop-Feperueri, 2002)

Na vuli kei na sovea ka a vakayacori oqo ena vula ko Feperueri, 2002 e a mai raici vata kina na veika esa vulici ka vakatovototaki ena vica na vuli sa oti. E a talevi ka vakadeitaki kina na i tuvatuva ni kena taqomaki na i qoliqoli e na yabaki 2002 ka vakayavutaki e na i tuvatuva ka biuvata taumada ena 2000. Kevaka ena muri na i tuvatuva (Plan), e na vukea na kena maroroi ka vakalesui tale mai na sautu ni nodatou i qoliqoli.

Na vuli oqo e tuvai talega kina e dua na i tuvatuva ni kena dikevi na veisau e yaco se na mana ni vakatatabu e na vakavanua sa vakadeitaki. Era a vakavulici talega na lewe ni vuli eso na i walewale ni kena dikevi na sasalu ena gauna ni vakatatabu.

E. Cakacakataki ni i Tuvatuva e Vakarautaki ‘Votua Qoliqoli Management Plan-2002’

Keitou na qai dau gole mai e na kena talevi lesu na veika sa vakayacori oti tiko me baleta na kena vakadeitaki na i tuvatuva e vakarautaki. Ena rawa ni laurai eke na kena taucoko se sega ni taucoko na Management Plan ka sa vakamuri tiko, ka na biu e so na vakatutu me vakavinakataki kina na ‘Votua Qoliqoli Management Plan’ .

Ena tomani tale tiko na sasaga oqo ena yavu ni gagadre vou e basika mai vei ira na lewe ni vanua.

3.0 NA VEIULUTAGA E SO KA RA A QARAVI ME VUKEA NA KENA CAKACAKATAKI NA I TUVATUVA E CAKE

E sa koto e ra na veitarataravi ni veilesoni ka a golevi e na gauna ni vuli. Ni mai cava na vuli macawa dua oqo, e ra a tuva rawa kina na lewe ni vuli e dua na i tuvatuva ni kena yadravi ka vakadikevi na veisau e yaco tiko e na nodra i qoliqoli.

ULUTAGA 1 : MONITI (11/02/2002)

NA TALEVI LESU NI TUVATUVA NI KENA MAROROI NA I QOLIQOLI (2000)

Na i Naki

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me raici lesu kina na veika e ra sa vakayacora tiko na lewenivanua e Votua me baleta na kena maroroi kei na kena taqomaki na i qoliqoli. E a talevi lesu kina na i tuvatuva e ra a tuva e na yabaki 2000

Na Macala ni Wasewase ni Vuli Oqo.

Na Leqa	Vuni Leqa	Wali ni Leqa	Na Cava e sa Caka Oti
Sa drava mai na i qoliqoli.	Qolivi sivia na i qoliqoli	Vakalailaitaki na laiseni ni qoli	- soli ga e 30-40 na laiseni (15 e na koro) - first come first serve basis - Sa tubu cake na i sau ni laiseni mai na \$300 ki na \$500 e na 2002. <u>Vakatatabu</u> Cakau Yarawa kei Tokavutoiyata rau dei tiko ga e na yabaki oqo. - Basuki na vakatatabu e na yabaki sa oti ka laurai tiko e so na qoli butako
		Na lawa ni qoli me kua ni vakayagataki.	Tabu vei ira na vulagi se vakalaiseni

Sega ni yadravi na i qoliqoli	Lailai na waqa me yadrava na vanua vakatabui.	Cakacakataki na kena yadravi na i qoliqoli.	2 na waqa me yadrava na i qoliqoli (1 waqa levu)
Qoli butako	Sega ni yadravi vinaka tiko na i qoliqoli.	Me vaqacotaki na kena yadravi na vanua vakatabui.	- So sa vesu (5 na waqa). Waqa ni vulagi ka ra i taukei na lewe ni qoli. - sauma na kedratou i totogi - Fiji Navy me ratou veivuke e na kena yadravi na i qoliqoli - Kau nai vola vei iratou na ovisa, Commisioner Western
Soli vakalevu na laiseni vei ira na waqa mai taudaku.	Lailai na i vurevure ni lavo e na koro.	Me laurai e so tale nai vurevure ni lavo.	- 4 na tini na eka na dovu sa teivaki (2001) - vakatutu (2002): bosei oti me tei tale e 40 na eka, sa vo ga me caka na cakacaka. - Musu dovu na tagane - Cakacaka e taoni
Qolivi ni ika lalai	Drava na i qoliqoli. E ra dau vakayagataki talega me baca	Vakatabui na qolivi ni ika lalai.	- Me vakayagataki ga na lawa 3.5 inches, me rawa ni kakua ni qolivi na ika lalai. - Tarovi na kena volitaki na lawa lalai (1-2.5inches)

Vakayagatak i na i walewale ni qoli ka vakarusa na sasalu kei na cakau	Basei	Vakatabui	Sa yaco na vakatatabu, ia se basuki tiko ga na lawa, levu ga e na koro
	Vuki vatu Biu i kekekele } }	Vakatabui	Vakasosataka na nodra i yalava na ika/sasalu
	Compressor/ radar	Vakatabui	na vakayagataki ni radar (fish finder) e vakavuna vakalevu na drava ni i qoliqoli - kerei me vakatabui na radar me vaka ga na compressor - me tiki ni vakatatabu ni kena soli na laiseni
	Dainamati/ duva	- E ra se vakayagataka tiko ga o ira mai taudaku - Ovisa ni qoliqoli me qarava na i qoliqoli - Vuli ni veituberi me baleta na vakacaca ni dainamati/duva vei ira na dau qoli kece Navy, Fisheries - Vola kina na Emperor Gold Mine Company (copy for Env. Officer) - Bose vei ira na dauqoli ka sureti mai na Tabacakacaka ni Ovisa, Fiji Navy kei na Fisheries Na Fisheries me vesuka na ika e kau mai na dainamati kei ira na volitaka tiko.	- Se bera ni dua na ka e caka kina

ULUTAGA 2 : TUSITI (12/02/2002)**TUVATUVA NI KENA DIKEVI NA VEISAU E NA I QOLIQOLI E VOTUA (DRAFT)*****Na i Naki***

Me vaka ni vuli oqo e mai tuvai kina e dua na i tuvatuva ni kena yadravi ka dikevi na veisau e yaco tiko e na i qoliqoli, e caka na i wasewase ni vuli oqo me navuci kina e dua na i tuvatuva ka sa bera ni vakadeitaki. E vakarautaki na i wasewase ni vuli oqo mai na taro kei na vei dusidusi e so ka ra sa koto e ra.

1). E ra sa vakarusa tiko beka li na sasalu e na kedra qolivi sivia?

Io, e ra vakarusa na sasalu e na kedra qolivi sivia, ka sa dodonu kina me vakatabui na qolivi sivia ni yalava ni qoliqoli.

2). E vakamatea tiko beka ka vakacacana na nodra tikotiko na ika, qarau, ura, tave kei na sasalu e uciwai na kena benuci na wai (wai ca e na i qaqi kei na matasawa) ?

Io, e vakacacana na nodra i tikotiko na sasalu ni uciwai na kena benuci na wai.

Sa dodonu me vakaroti na veikabani (suka) me ra maroroya na nodra benu ki na na vanua e matau cake ka me kakua ga ni benuci na uciwai.

Examples:

- 1). SENITEE - FSC
- 2). Diesel Oil - Bridge Service Station
- 3). Plastic

Taro	Takete	Dusidusi	Dusidusi Vinaka Duadua	Vanua me Dikevi
3). E vakarusa tiko beka na ika/sasalu lalai na basei?	- me oti e 5 na yabaki me dikevi tale. - Veivosakit aki se vakaevei e rawa ni toso tale se sega.	E na kena vakavinakat aki ga me ra bula ka me levu na sasalu e na bati ni veidogo.	Qarau Ura Civa Kaikoso	Qoliqoli kei Votua taucoko. Yasa kece ni veidogo.

4). E vakarusa tiko li na sasalu e cakau kei na cakau na: - dainamati - biu kelekele - vuki vatu - levu ni waqa - soli sivia (laiseni) - qoli lawa (siwa, basei) - waigaga (FSC) - benu mai Ba town - vakarusai ni veidogo	Dei tu ga na vakasama makawa. Me vakatabui ka vakalawataki.	E na kena vakavinakat aki ga me ra bula ka me levu na sasalu e na bati ni veidogo.	Qarau Ura Civa Kaikoso	Qoliqoli kei Votua taucoko. Yasa kece ni veidogo
5). Ni sautu na i qoliqoli, e na tiko vinaka beka kina na lewe ni Vanua o Votua, Nawaqarua kei Natutu?	Sautu, vuli torocake, veivakatorocaketaki e na koro, bula mamarau, levu nai lavo, bulabula na cakau, toso vinakana bisinisi.	Na kena dau wasewasei vakatautauv ata na i yau ni Vanua (lavo). Vuli vinaka	Veivakatoro i-caketaki	Na loma ni koro e tolu.
6). Ni vakalailaitaki na laiseni, e rawa ni da na raica tale na ika lelevu (walu, salala) e gusu ni wai ?	Rawa ni laurai na sasalu tale e so. Sautu na vanua e ra dau kanakina na ika.	Sa na levu na volitaki sasalu e na makete	Levu na ika e loma ni wai (veimataqali dui roka)	Na gusu ni wai kei na cakau.

ULUTAGA 3: TUSITI (12/02/2002)

NA DIGITAKI NI DUSIDUSI ME VAKARAITAKA NA VEISAU (SMARTI INDICATOR), KA E NAMAKI KEI NA TIMI ME RA NA VAKAITAVI KINA

Na i Naki

E qadrevi me ra vakaraitaka mai na lewenivuli na veisau cava era gadreva me yaco e na veivanua ni qoli me vaka na uciwai, veidogo etc. ka vakakina na sasalu e ra dau qolivi e na vanua oqo.

A. Na veisau cava dou vinakata mo dou raica e na i wasewase ni qoliqoli oqo?

UCIWAI

- keitou vinakata me sautu na sasalu e na neimami uciwai ka me toso cake na kedra lelevu na sasalu (ika, ura, lulu, kai)

VEIDOGO

- me levu na i wiliwili ni qarau ka me toso cake talega na kedra lelevu.
- me bulabula na veidogo
- me laurai e levu na qara ni kuka kei na qarau

NA LOMA

E vinakati me levu na qari e na loma kei na veisasalu tale e so.

CAKAU

Na veisau e vinakati sai koya na kena vakalesui mai na sasalu e ra sa yali yani e dela ni cakau.

DAKU NI TUBA

Na sautu ni qoliqoli o ya me levu na ika (wiliwili, veimataqali), sautu na nodra i tikotiko ka levu na kedra

B. Na sasalu cava e dau qolivi vakawasoma e na veivanua oqo?

UCIWAI

Na kai kei na ura

VEIDOGO

- qari
- kuka
- civa
- mana
- bonu

NA LOMA

Na qeqe, qarau, molau, waro, ika lalai (kalo, kake)

- E na rawarawa ni wiliki na kedra levu ka dredre me ra na tobo.

CAKAU

Na veimataqali ika (kolekole, kawakawa, bokola, salala, kanace), na dri, dairo, sucuwalu kei na vasua.

DAKUNI TUBA

Salala, walu, saqa, silasila, kawago, donu, gusula, tuna, dolphin, sabutu

C. Digitaka e dua se rua na sasalu e na i dusidusi vinaka duadua ni veisau. Na cava na vuna o digitaka kina na sasalu oqo?

UCIWAI

- na kai, baleta ni rawarawa na kena qolivi ka i voli rawarawa talega.
- na ura, baleta ni voli rawarawa ka dau kune kina na i lavo levu. E ra dau taleitaka vakalevu o ira na dau volivoli

VEIDOGO

- qari - baleta ni vurevure ni lavo e na koro
 - rawarawa sara na kena kau mai
 - voleka na kena kau mai
 - saumi kina nai curucuru ni vuli
 - qaravi na ogaoga ni koro kei na lotu

NA LOMA

- Na qari - baleta ni vurevure ni lavo e na koro
- rawarawa sara na kena kau mai
 - voleka na kena kau mai
 - saumi kina na i curucuru ni vuli
 - qaravi na ogaoga ni koro kei na lotu

CAKAU

Na kolekole, kanace, bokola, kawakawa, vasua kei na dri baleta ni o ira na sasalu oqo e ra dau qolivi vakalevu

DAKUNI TUBA

Na walu, kawago kei na silasila baleta ni dauqolivi vakalevu me sala ni rawa i lavo

ULUTAGA 4: TUSITI (12/03/2002)
NA VULA VAKAVITI (SEASONAL CALENDAR)

Na i Naki

Me ra kila na lewenivuli na veivula bibi e so ka ra dau vakasucu se laurai vakalevu kina na sasalu.

A. UCIWAI

Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.
Matua kina na kai		Vakasucu kina na kai (gauna ni duruka/matua ni moli)			Matua kina na kai						
Vakaluvea kina na ura				Gauna e rawa ni qolivi kina (se levu kina)						Vakaluvea kina na ura	

B. VEIDOGO

	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.
Qari	Gauna ni matua (vakasucu talega)											
Lairo	Gauna ni vakaluvuni										Gauna ni matua	Gauna ni vakaluvuni
Civa	Matua Vakaluvuni											
Mana											Gauna ni matua	
Nuqa (Volaca)											Gauna e laurai vakalevu kina.	Gauna ni vakaluvuni

- * gauna ni matua ni moli e ra dau lala kina na sasalu
 - vulavula e ra kila vakalevu kina na ika
 - dromodromo e ra manoa kina na ika

C. NA LOMA

	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Qari	Vakayaloka kina na qari (vakasucu)			Gauna era sa kaukauwa mai kina			Matua (ua maca gauna ni vula)	Gauna era dau volitaki ka laukana kina.				
Qeqe	Gauna vakalaveni			Gauna ni matua								

D. CAKAU

	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Salala	Qolivi										Vakasucu	
Kawa kawa	Vakasucu				Qolivi							
Kana ce	Qolivi					Vakasucu (vula i kata kata)		Qolivi				
Vasu a	Qolivi					Vakasucu (vula i kata kata)		Qolivi				
Ta/ Kole kole	Veigauna kecega											

E. DAKU NI TUBA

Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Vaka sucu na walu.	Vaka sucu na salala kawag -o silasil -a.	Drava na wai-Tui.	Levu na salala		Vaka sucu na saqa,	Dau kune vaka -levu na tovu to.	Vakasucu -u na kawakawa.		Sa ta na balolo e na vanua (balolo lailai) E dau gaga na ika.	Buket e na walu. Levu na saqa kei na ika lelevu	

ULUTAGA 5: VUKELULU (13/02/2002)
E SO NA KA ME KILAI TAUMADA NI BERA NA SURVEY

Na i Naki

E bibi me ra kila na lewenivuli na veika e so baleta na tauri tukutuku vakadodonu.

A. Na Vanua me Dikevi

Na vanua e dikevi e sega ni kovuta kece na loma ni vanua vakatabui se tara (cakau se veidogo etc.), ia e dodonu me solia e dua na i yaloyalo se i vakaraitaki ni vanua raraba.

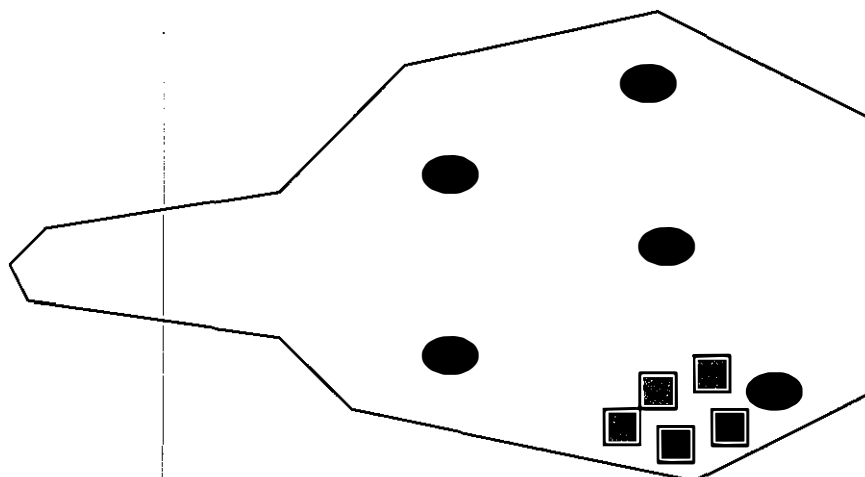
- Sampling should be representative.

Kena i Vakaraitaki e Togo Vuto i Yata

Vakadidike vinaka (representative)

Vakadidike ca (not representative)

E sega ni vinakati me vakatabaki dua na sovea e na yasa ni veidogo e Togo Vuto i Yata. Me kua na **BIAS (MUST get rid of any bias in sampling)**

Dikevi ni Vanua Tara kei na Vanua Tabu

Kevaka e da via kila na veisau e yaco tiko se na mana ni vakatatabu, e vinaka me na dikevi e rua na vanua ni qoli eg. Wiliwili ni qarau e veidogo.

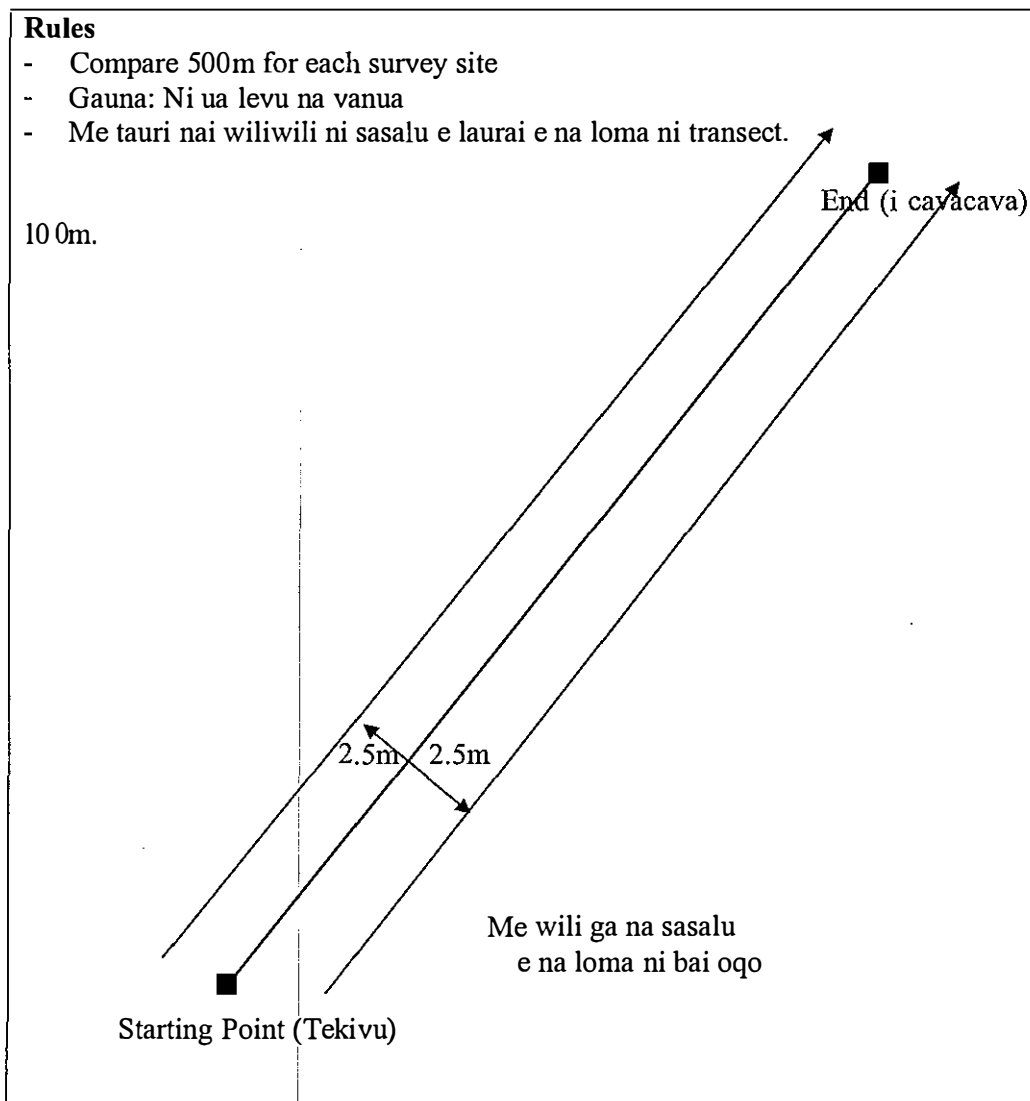
• Togo Vuto i Yata	Tabu kina na qoli
• Togo Vuto i Ra	Tara se qolivi tiko

E na veidutaitaki vata na macala ni survey e na rua na vanua oqo, ka na rawa ni vakatakila vei keda na i taukei ni qoligoli na veisau e yaco tiko e na gauna ni vakatatabu ka vakakina na mana ni sasaga oqo.

Ni sa vakatabui o Togo Vuto i Yata e sa na levu na qarau ka ra na luvea vakalevu. Ni sa luvea ka tubu nai wiliwili ni qarau e na vanua vakatabui, e na sebuu yani kina i kanakana (Togo Vuto i Ra) ka na dodonu me laurai talega ni tubu ka lelevu nai wiliwili ni qarau.

Line Transect Method (Survey Technique)

- me vakayagataki e na vakadidike e cakau.

ULUTAGA 6: LOTULEVU (14/02/2002)
NA VAKATOVOTOVOTAKI NI WALEWALE NI SURVEY

Na i Naki

Me ra vakatovototaka na lewenivuli na vei walewale ni vakadidike e so e ra sa vulica e na tolu na siga sa oti.

Na vakatovotovo oqo a vakayacori e na cakau ko Yarawa kei Nasasi ka vakakina na veidogo mai Togo Vuto i Yata.

ULUTAGA 7: VAKARAUBUKA (15/02/2002)
NA VIDAVIDAI NI TUKUTUKU

Na i Naki

Na i wasewase ni vuli oqo e namaki me ra kila na lewenivuli na kena vidavidai na veitukutuku e so e kumuni mai e na vakadidike.

A. VEIDOGO

Vanua ni Vakadidike: Togovuto i Yata (Tabu)

Lewe ni Timi: O ira na

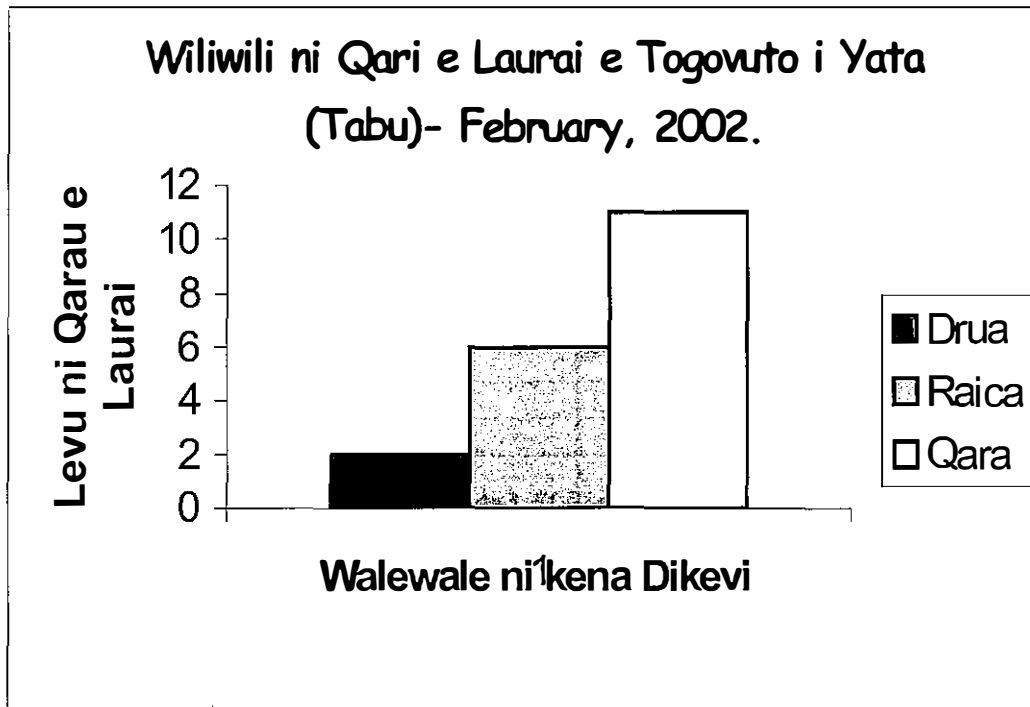
Lewenivuli

Tiki ni Siga: 14-02-2002 (Lotulevu)

Gauna: 2:30pm - 3:00pm

Dede ni Gauna e Dikevi Kina: 30 na miniti

Timi ni Vakadidike	Levu ni Marama e ra Vakadidike	Drua	Raica	Qara	Kena Levu
1	2	1	III	III	10
2	2		II	II III	9
Kena Levu	4	2	6	11	19

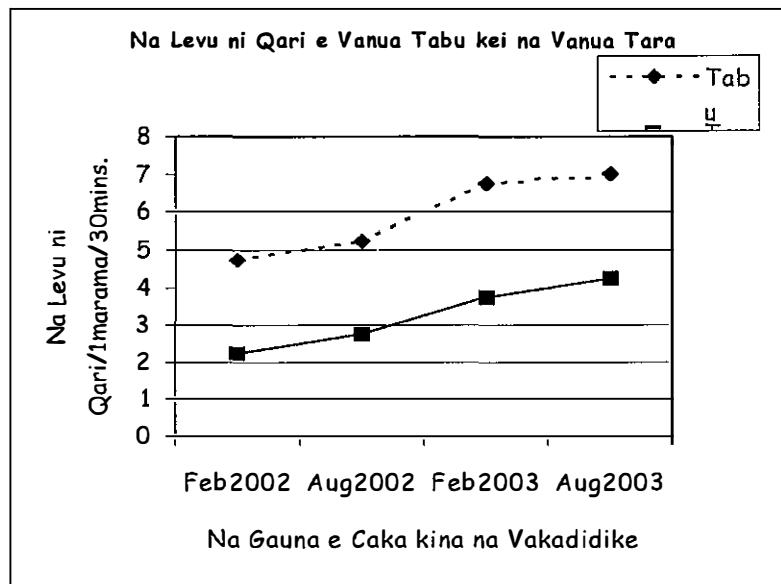
Na i yaloyalo oqo e tukuna ni leu na qari e ra laurai e rat u ga e na qara ka lailai taudua e ra a vakadrua.

Na Cakacakataki ni Levu ni Qari e Rawata e Dua na Marama dau Vakadidike e na Loma ni 30 na Miniti

Step 1: Taura mai na i wiliwili ni qari e laurai

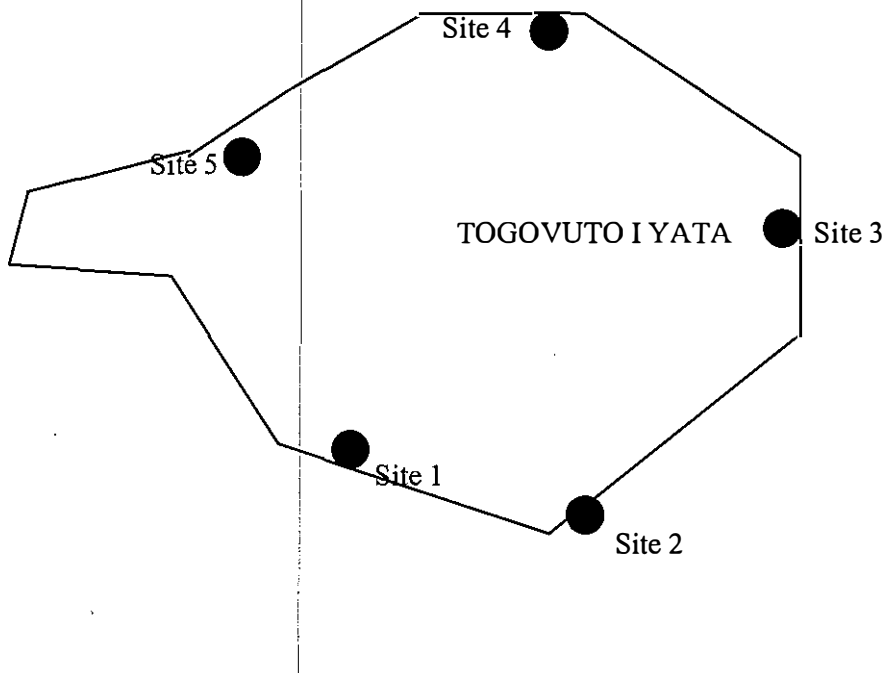
Step 2: Na i wiliwili ni Marama ka ra a vakadidike.

Step 3: $\frac{\text{Levu ni Qari e Laurai}}{\text{Levu ni Marama Vakadidike}}$ se $\frac{\text{Step 1}}{\text{Step 2}}$
 $= 19/4$
 $= 4.75 \text{ Qari/1 na Marama/30mins. (Crab/person/30min)}$

Na i yaloyalo e koto e cake e vakaraitaki ni macala ni vakadidike kevaka e na tubu na i wiliwili ni qari e laurai e na vanua vakatabui kei na vanua vakatarai. E na rawa ni na vakilai talega na tubu ni wiliwili ni qari e na vanua tara ka na vu mai oqo ena kena na tete na yaloka mai na vanua vakatabui. Na i yaloyalo oqo e na rawa ni laurai walega kevaka e rokovi tiko na vakatatabu.

Na vanua a caka kina na vakadidike (survey) e Togovuto i Yata

B. CAKAU

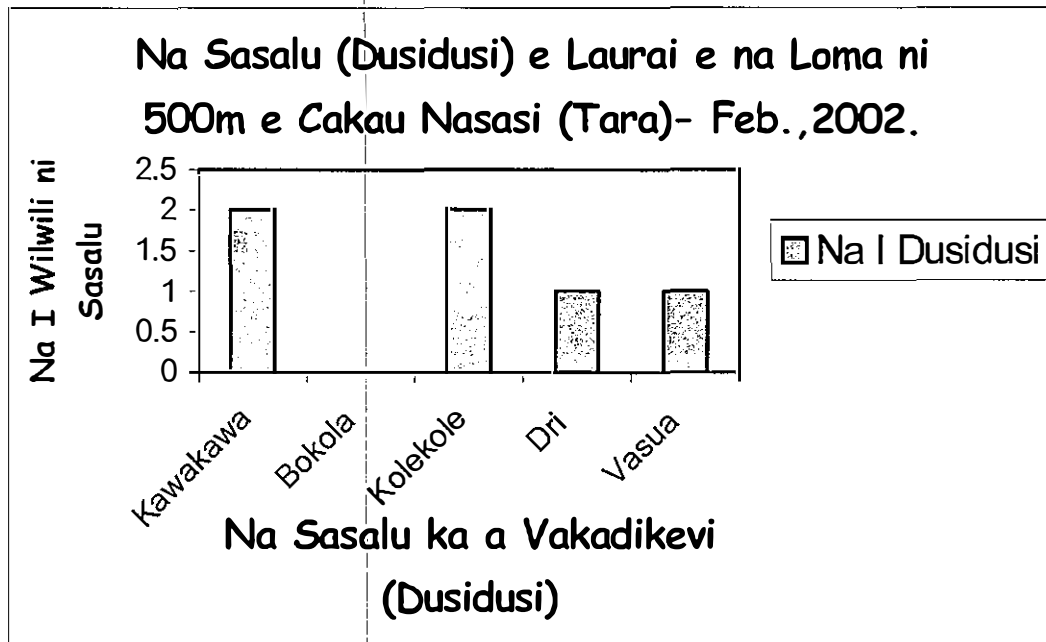
Vanua ni Vakadidike: Nasasi (Tara)

Lewe ni Timi: O ira na Lewenivuli

Tiki ni Siga: 14-02-2002 (Lotulevu)

Gauna: 10:00am

Transect No.	Balavu ni Vanua e Dikevi (m)	Sasalu me I Dusidusi					
		Kawakawa	Bokola	Kolekole	Levu Taucoko ni Ika	Dri	Vasua
1	100	I			I	I	
2	200			I	1		
3	300				0		
4	400				0		
5	500	I		I	2		1
Kena Levu Taucoko		2	0	2	4	1	1

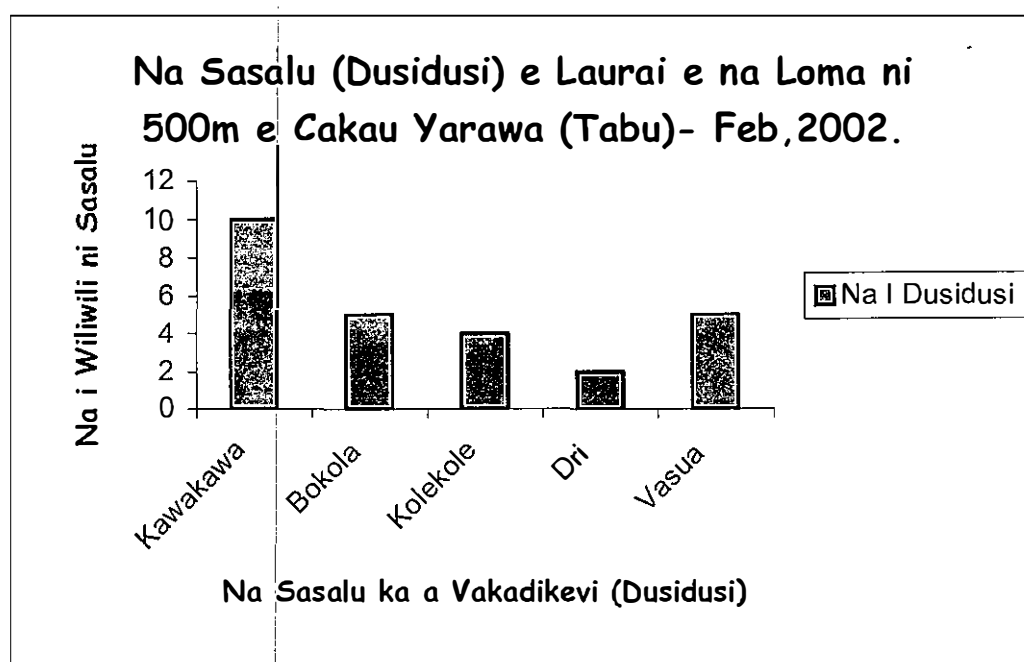

Na i wiliwili ni sasalu e cake e laurai mai na loma ni 2500m², oqo e cakacakataki mai na 500m na transect kei na 5m e loma ni transect ka a vakayacori kina na vakadidike.

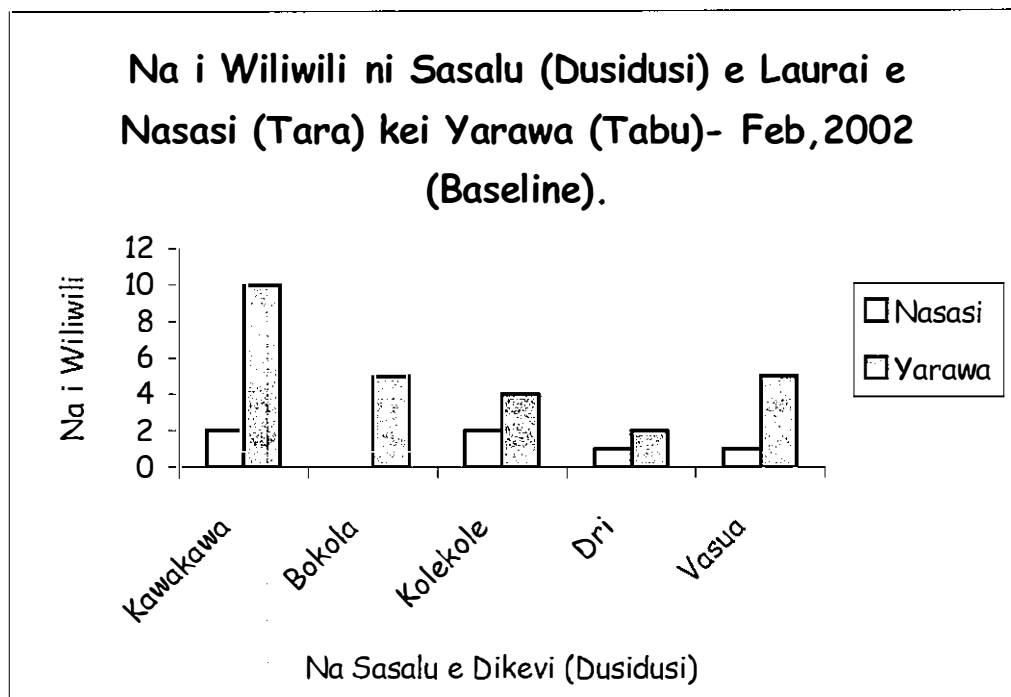
Vanua ni Vakadidike: Yarawa (Tabu)
Tiki ni Siga: 14-02-2002 (Lotulevu)

Lewe ni Timi: O ira na lewenivuli
Gauna: 10:00am

Transect No.	Balavu ni Vanua e Dikevi (m)	Sasalu me I Dusidusi					
		Kawakawa	Bokola	Kolekole	Levu Taucoko ni Ika	Dri	Vasua
1	100	I			1		III
2	200	II		II	4		
3	300	III	III	II	8		
4	400	I	II		3	II	I
5	500	III			3		I
Kena Levu Taucoko		10	5	4	19	2	5

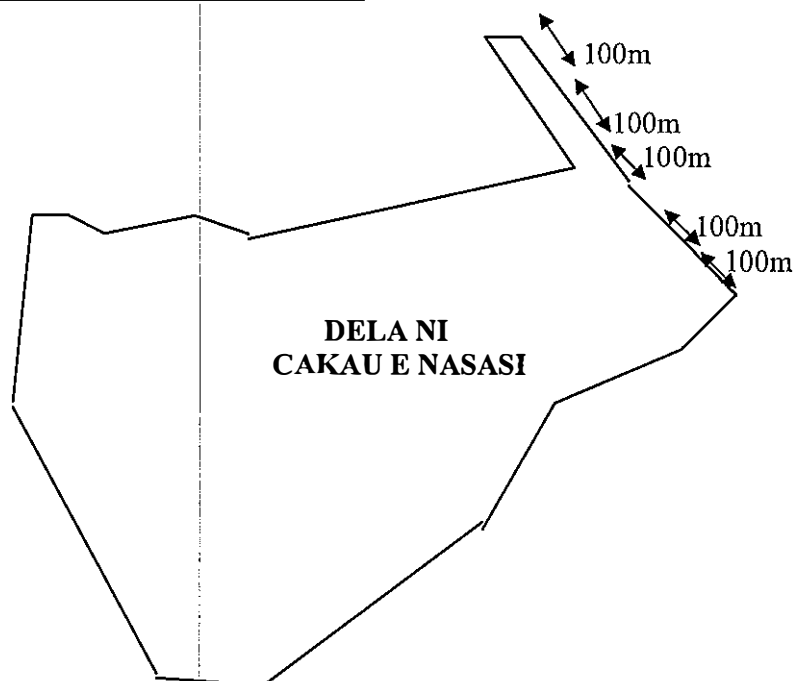

Na i wiliwili ni sasalu e cake e laurai mai na loma ni 2500m², oqo e cakacakataki mai na 500m na transect kei na 5m e loma ni transect ka a vakayacori kina na vakadidike.

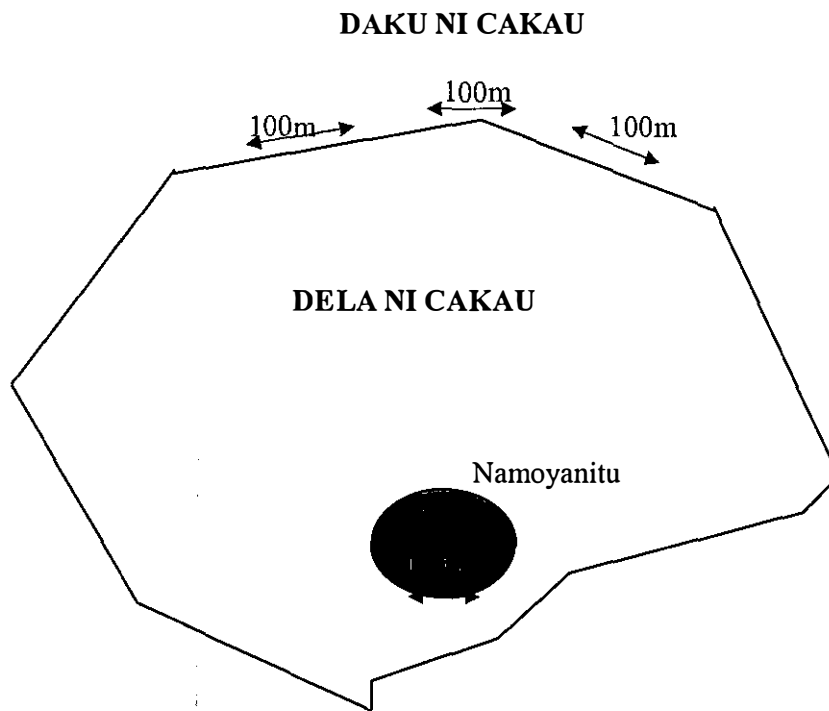

Ni veidutaitaki vata na macala ni vakadidike (survey) e Cakau Nasasi (tara se qolivi tiko) kei Cakau Yarawa (tabu), e rawa ni da raica na duidui ni wiliwili ni vei sasalu ka a vakadikevi. Me kena vakaraitaki, na levu ni kawakawa a laurai e Cakau Nasasi e 2 ka 10 e Cakau Yarawa. Sa rawa ni da tukuna kina ni dua na i yaloyalo vinaka sa laurai ni mai oti toka ga dua na yabaki na kena caka na vakatatabu.

Vanua a Vakadikevi e Cakau Nasasi

Vanua a Vakadikevi e Cakau Yarawa

Na vanua a vakadikevi ena na cakau e rua, o ya o Nasasi kei Yarawa e vakaraitaki tiko e na i vakatakilakila 100m \longleftrightarrow E na vakadidike vakaoqo, e vinakati me na tara taucoko na vanua ka vakadikevi na kena davo na transect, me rawa ni na solia kina e dua nai dusidusi vinaka se i yaloyalo me baleta na i tuvaki ni sasalu e na vanua o ya.

ULUTAGA 8 : VAKARAUBUKA (15/02/2002)**NA I VAKAMACALA TAUMADA ME BALETA NA DIKEVI NI BULA VAKAITIKOTIKO KEI NA BULA VAKAILAVO*****Na i Naki***

Na i naki levu ni vakadidike oqo sa i koya na kena dikevi na veisau e kauta mai na sasaga oqo e na noda bula veimaliwai vakaitikotiko ka vakakina na bula ni rawaka vakailavo ni matavuvale yadua

E koto e ra e so na i dusidusi ka rawa ni tukuna vei keda na veisau ni bula vakaitikotiko kei na bula ni rawaka vakailavo e na dua na koro

A. Na i Wiliwili ni Lewenivanua_-

Na levu ni wiliwili ni lewenivanua e rauta ni 800.

Walewale ni Rawa i Lavo	Levu ni Tamata e ra Vakayagataka nai Walewale Oqo
Qoli lawa	10 na waqa Lewe 60 na tamata
Caka qari	20 na yalewa
Sili kai	20 na tagane kei na yalewa
Tobo ura	30 na tagane/yalewa
Cakacaka e tauni	40 tagane/yalewa
Ta dovu	50 na turaga
Dau siwa	10 na turaga

B. Levu ni lavo e rawata e dua na matavuvale e na dua na macawa

Walewale ni Rawa I Lavo	Levu ni Lavo e Rawata (\$)
Qoli lawa	30
Caka qari	100
Sili kai	100
Tobo ura	130
Ta dovu	150
Cakacaka e tauni	150
Dau siwa	80

C. Nai Vurevure ni Bula ni Lewenivanua

i) Qoli

- levu ni turaga e ra dau qoli ika
- wiliwili ni lawa e vakayagataki
- levu ni waqa/ levu ni waqa vakaidini

ii) Caka qari

- kena i wiliwili

iii) Ura

- kena i wiliwili

iv) Nunu kai

D. Na Kena Vakatumewataki ni Vakayagataki ni i Yaubula

- Turaga ni Yavusa e tolu, Turaga ni Koro, Lewenivanua
- Bose vakoro
- Komiti ni Qoliqoli - USP
- Tabana ni Qoliqoli

Dusidusi vinaka ni maucokona na veiwekani vei ira na tabana e koto e cake

- dabe vata
- veilomani
- veirogorogoci
- vakayaco bose wasoina
- soli ka (lavo)
- maroroi na vakatatabu
- levu tale mai na sasalu
- bulabula na cakau (sega na vuki vatu, dainamati, etc.)

4.0 TUVATUVA NI KENA DIKEVI NA VEISAU E NA I QOLIQOLI E VOTUA

Ni mai cava na vuli macawa dua oqo, a mai tuvai kina nai tuvatuva ni kena dikevi na veisau e yaco tiko e na i qoliqoli e Votua. Na i tuvatuva oqo e ra na cakacakataka sara ga na lewenivanua kei na veivuke mai vei ira na i vakalesilesi mai na Univesiti ni Ceva.

Wasewase ni Qoliqoli	Dusidusi Vinaka Duadua	Cakacaka ni Survey	O cei e Cakava	Vanua Cava	Gauna Cava
Uciwai	Wiliwili ni ura	1. Vakasalataki o ira na la'ki qoli ura. 2. Waraki e bati ni wai. Wiliki na levu ni ura e rawata mai e e dua na waqa (lawa)	Jim, Laite, Tabby, Rini, Viti, Make.	Bati ni wai se nodra vale.	Gauna ga e cabe kina (se ni maqo) ie. Aug-Sep.
	Lelevu ni ura	Wasewasei e na kena dui lelevu, vakatau e na lelevu ni lawa ie. - 1 ^{3/4} " - 2" - 2 ^{1/2} "	Jim, Laite, Tabby, Rini, Viti, Make.	Bati ni wai se nodra vale.	Gauna ga e cabe kina (se ni maqo) ie. Aug-Sep.
	Veimataqali ura	1. Vulavula 2. Drokadroka Me wasei ka laurai se so tale na kena veimataqali se sega.	Jim, Laite, Tabby, Rini, Viti, Make.	Bati ni wai se nodra vale.	Gauna ga e cabe kina (se ni maqo) ie. Aug-Sep.
Veidogo	Wiliwili ni qarau.	Me caka na vaqaqara e na loma ni 30 na miniti.	O ira na lewe ni vuli. Me 3-4 na marama e na veivanua e dikevi.	-Tokavuto i Yata (Tabu) Tokavuto i Ra (Tara)	Ni oti e vei ya 6 na vula (Feb. kei na Aug.)

Na Loma	Wiliwili ni qarau.	Me caka na vaqaqara e na loma ni 30 na miniti	O ira na lewe ni vuli. Me 3-4 na marama e na veivanua e dikevi.		1 na siga e na vei 6 na vula. (Feb.& Aug.)
Cakau	1). Wiliwili ni ika-Kawakawa Bokola Kolekole 2). Na i wiliwili ni dri kei na vasua.	Me wiliki na levu ni sasalu e laurai e na loma ni 500m.	Solomone, Sikeli, Savutini, Kaminieli, Vilomena, Loata, Vatemu, Mikaele.	Yarawa (Tabu) kei Nasasi (Tara)	Me vakarua e na dua na yabaki (Feb. & Aug.)
	3). Wiliwili ni kanace	Tauri na levu ni tui kanace e rawa e na loma ni dua na macawa ka na levu ni dau qoli e ra rawata mai.	Solomone, Sikeli, Savutini, Kaminieli, Vilomena, Loata, Vatemu, Mikaele.	Delanicakau e Nasasi (Tara).	Vakarua e na dua na yabaki (Feb.&Aug.)
Daku ni Tuba	Na i wiliwili ni Kawago, Walu, kei na Silasila	1. Vakaraautaki nai vola me ra vola kina nai tukutuku ni ika era rawata o ira na dau qoli. 2. Na kedra lelevu, ka me tauri talega na balavu ni gauna era qoli kina kei nai walewale ni qoli era vakayagataka	Dausiwa vakalaisen i	Vanua e ra volivolitaki kina. E na tauni talega (BP Service Station)	Dua na macawa e na vei vula 6.

5.0. NA VEITALANOA

- me na caka tiko na vakadidike (monitoring) e na vei 6 na vula (Feperueri kei na Okosita), ka keitou na veivuke tiko mai e na gauna kece e caka tiko kina na vakadidike.
- Kerei ke rawa ni caka e dua na vuli vei ira na dauqoli, me vakatabakidua e na sasaga ni kena taqomaki na noda i qoliqoli (me rawa ni dua se rua na siga).
- Ke rawa ni kerei e na Tabana ni Qoliqoli na i tei ni vasua. Me na qai dua ga mai na nodratou i vola na Turaga ni Yavusa kei ira na lewenivanua. Me qai caka na vuli tarava sa rawa ni kau mai na i tei.
- Ke rawa ni dua nai vola mai vei iratou na Turaga ni Yavusa me baleta na levu ni benu mai na i qaqi. Sa lako oti na i vola vua na Minisita ni Suka kei na Vunivola Tudei ni Tabana ni Qoliqoli baleta na leqa oqo.
- Ke rawa ni dua na gauna me na caka mai na veisiko vei ira na gonevuli (ke rawa ni dua mada ga na yakavi) ka me na vakadewataki vei ira na sasaga sa caka tiko kei na kena i naki. Me qai lokuca ga mai o iratou mai Votua.

6.1. Na Porokaramu ni Vuli

Date	Time	Activities
Sunday (10-02-2002)	2:00pm	Biubiu mai Suva me gole ki Votua
	6:00pm	Yaco ki Votua
	7:00pm	Vakayacori na sevusevu
	8:00pm	Vakayakavi
	9:00pm	Vakaraitaki na i naki ni vuli vei ira na lewe ni koro.
Monday (11-02-2002)	9:00am	Dolava na vuli na Ratu i Votua
	10:00am	Biological survey team departs for the survey. Workshop also starts: Review of the 2000 Votua Maagemenet Plan
	11:00am	Tea break
	11:30am	Continue on the discussion of the Management Plan
	1:00pm	Lunch break
	2:00pm-5:00pm	Round up the discussion of the 2000 Votua Management Plan, that is, noting down the progress and giving ideas to fulfil the plan.
	Tuesday (12-02-2002)	9:00am
11:00am		Tea break
11:30am		Introduce to the participants socio-economic survey.
1:00pm		Lunch break

	2:00pm-5:00pm	Development of a monitoring plan Identify seasonal calendar and most commonly fished resources.
Wednesday (13-02-2002)	9:00am	Monitoring methods training and identifying which is best for a given fishing area.
	11:00am	Tea break
	11:30am	Continuation of monitoring methods training and identify indicator species.
	1:00pm	Lunch break
	2:00-5:00pm	Training of participants on data management and analysis of data.
Thursday (14-02-2002)	8:00am-4:00pm	Reefs and mangrove indicator species survey as part of training and community baseline data collection
Friday (15-02-2002)	8:00am-11:00am	Preliminary result analysis
	12:00pm	Community (participants) presentation to the community
	1:00pm	Biological team present their findings to the community
	4:00pm	Depart for Suva

6.2. Lewe ni Vuli

Monday (11-02-2002)

Yaca	Yavusa	Tutu e na Koro
Viliame Neseo	Balavu	Lewenivanua
Lusia Naliva	Balavu	Mata ni tabagone
Sovaia Liku	Nadua	Mata ni tabagone
Makereta R	Nadua	Lewenivanua
Rimvani Dugu	Balavu	Lewenivanua
Aborosio Nateba	Nadua	Mata ni tabagone
Viti Caucau	Nadua	Lewenivanua
Akeneta Ranadi	Narai	Lewenivanua
Karalaini Neibika	Nadua	Lewenivanua
Kamenieli Tovatova	Balavu	Lewenivanua
Laite Savui	Nadua	Lewenivanua
Timoci Natutusau	Nadua	Lewenivanua
Mikaele Nawaikada	Narai	Turaga ni koro
Solomone Qaqa	Nadua	Lewenivanua
Sikeli Ratulevu	Balavu	Lewenivanua
Loata Rokowaitui	Balavu	Lewenivanua
Vilomena Navuni	Tio	Lewenivanua
Analeta Naso	Narai	Lewenivanua
Kesaia Neisau	Tio	Nasi ni koro
Emeri Nasa	Nadua	Lewenivanua
Timoci Savutini	Nadua	Lewenivanua
Vatemo Liulevu	Narai	Turaga ni yavusa
Voniani Vukivuki	Yasa	Lewenivanua
Rusiate		Lewenivanua
Makitalena Ranadi	Navai	Lewenivanua

Tusiti (12-02-2002)

Yaca	Yavusa	Tutu e na Koro
Ratu Vatemu T	Narai	Turaga ni yavusa
Viliame Nesu	Balavu	Lewenivanua
Lusia N	Balavu	Mata ni tabagone
Sovaia L	Nadua	Mata ni tabagone
Makereta R	Nadua	Lewenivanua
Analeta N	Narai	Lewenivanua
Aborosio N	Nadua	Lewenivanua
Viti Caucau	Nadua	Lewenivanua
Laite Savui	Nadua	Lewenivanua
Loata Rokowaitui	Balavu	Lewenivanua
Vilomena Navuni	Tio	Lewenivanua
Timoci Natutusau	Nadua	
Kamenieli Tovatova	Balavu	
Savutini Timoci	Nadua	
Mikaele Navuilada	Narai	
Sikeli Ratulevu	Balavu	
Solomone Qaqa		
Voniani Vukivuki	Yasa	Lewenivanua
Rusiate		Lewenivanua
Rimivani Dugu		Lewenivanua
Emeri Nasa	Nadua	Lewenivanua
Makitalena	Narai	Lewenivanua
Ame	Nadua	Lewenivanua

Wednesday (13-02-2002)

Yaca	Yavusa
Viliame Nesu	Balavu
Timoci N	
Solomone Q	Nadua
Sikeli Ratulevu	Balavu
Kaminieli Tovatova	Balavu
Mikaele N	
Savutini Timoci	Nadua
Aborosio Nateba	Nadua
Makereta Ranadi	Nadua
Makitalena Neisulu	Narai
Analeta Naso	Narai
Vilomena Navuni	Tio
Loata Rokowaitui	Balavu
Viti Caucau	Nadua
Laite Savui	Nadua
Sovaia Liku	Nadua
Lusia Naliva	Balavu
Karalaini Neibika	Natutu
Kesaia Neisau	Natutu
Akeneta Ranadi	Narai
Ame Nasogasoga Mua	Nadua
Emere Nasanibalolo	Nadua
Rimivani Dugu	Balavu
Vatemo Tinalevu	Narai

Lotulevu (14-02-2002)

Yaca	Yavusa	Tutu e na koro
Vili N	Balavu	Lewenivanua
Emeri N	Nadua	Lewenivanua
Sikeli Ratu	Balavu	Lewenivanua
Makereta	Balavu	Lewenivanua
Naka	Balavu	Lewenivanua
Viliame	Balavu	Lewenivanua
Naliva	Balavu	Lewenivanua
Laite	Nadua	Lewenivanua
Nateba	Nadua	Lewenivanua
Viti	Balavu	Lewenivanua
Liku	Nadua	Lewenivanua
Rini	Balavu	Lewenivanua
Ame	Nadua	Lewenivanua
Naleta	Narai	Lewenivanua

Vilo	Narai	Lewenivanua
Ranadi	Narai	Lewenivanua
Kesaia	Natutu	Lewenivanua
Solo	Nadua	Lewenivanua
Neibika	Nadua	Lewenivanua
Timoci	Nadua	Lewenivanua
Savutini	Nadua	Lewenivanua
Loata	Balavu	Lewenivanua
Mikaele	Nadua	Lewenivanua
Kaminieli	Balavu	Lewenivanua

Vakaraubuka (15-02-2002)

Yaca	Yavusa	Tutu e na koro
Solomone Q	Nadua	Lewenivanua
Sikeli Ratulevu	Balavu	Lewenivanua
Kamieli T	Balavu	Lewenivanua
Vilomena N	Tio	Lewenivanua
Loata Rokowaitui	Balavu	Lewenivanua
Savutini Timoci	Nadua	Lewenivanua
Ratu V. Limolevu	Narai	Turaga ni yavusa
Analeta Naso	Narai	Lewenivanua
Aborosio Nateba	Nadua	Lewenivanua
Rimivani Dugu	Balavu	Lewenivanua
Makitalena N	Narai	Lewenivanua
Emali Vitilevu	Nadua	Lewenivanua
Laite Savui	Nadua	Lewenivanua
Akeneta Ranadi	Narai	Lewenivanua
Kesaia Neisau	Natutu	Lewenivanua
Mikaele T	Narai	Lewenivanua
Kara Neibuka	Natutu	Lewenivanua
Sovaia Liku	Nadua	Lewenivanua
Lusia Naliva	Balavu	Lewenivanua
Ame Nina	Nadua	Lewenivanua
Viliame N	Balavu	Lewenivanua
Emeri Nasu	Nadua	Lewenivanua

6.3. Datasheet me Vakayagataki e na Gauna ni Vakadidike e:

VEIDOGO

Vanua ni Vakadidike:

Lewe ni Timi:

Tiki ni Siga:

Gauna:

Dede ni Gauna e Dikevi Kina:

Timi ni Vakadidike	Drua	Raica	Qara	Kena Levu
1				
2				
3				
4				

CAKAU

Vanua ni Vakadidike:

Lewe ni Timi:

Tiki ni Siga:

Gauna:

Transect No.	Balavu ni Vanua e Dikevi (m)	Sasalu me I Dusidusi					
		Kawaka wa	Bokola	Kolekole	Levu Taucoko ni Ika	Dri	Vasua
1	100						
2	200						
3	300						
4	400						
5	500						

DAKU NI TUBAVula:Tiki ni Siga:

Nai Dusidusi (Yaca ni Ika) (Indicator Species)	Levu e Rawa (Wiliwili)	Kedra Lelevu		Balavu ni Gauna ni Qoli	Walewale ni Qoli (siwa, lawu)
		Balavu (cm) (ruler)	Bibi (g) (scale)		
Kawago					
Silasila					
Walu					

6.4. Nanuma me Baleta na Vuli

1). Na ka vinaka cava ko vulica e na vuli oqo?

- Noqu sa qai mai kila na veika matailalai me baleta na ika e loma ni wai kei na veidogo. Vakakina e na veigauna mai liu na levu ni qari koya ka dau sega ni caka rawa tu oqo e na loma ni vanua lailai.
- Au marautaka na noqu vuli oqo, au sa qai kila na i tuvatuva ni dua na cakacaka.
- Na kena maroroi ka taqomaki na vei sasalu ni yalava ni qoliqoli e Votua.
- Au vakavinavinaka vakalevu vei kemudou na mai soli vuli vei keimami e na koro o Votua baleta ni sa rui levu na gauna oqo na tabalaselase ni cakau kei na kena sasalu
- Na vinaka ni vuli e sa mai caka oti oqo au sa mai vulica kina na bibi se na vinaka ni taqomaki ni nada cakau/qoliqoli. E da rawa ni qai mai raica na noda sasalu/ika e ra sa mai yali tu se lailai na kedra i wiliwili ni ra sa qai kune tale ka toso cake talega na kedra i wiliwili.
- E na vuli oqo a dua na ka au vulica o ya na kena taleitaki na vulici ni veika bula e na loma ni waitui se na sasalu. E solia talega e dua na vuli levu me sa kua ni vakasabusabutaki na waitui e na kena qolivi sivia ni na vakayalia vakadua na sautu ni sasalu ni waitui.
- E matata na i vakamacala ka levu sara na vei ulutaga vinaka. Rawa ni so na vuli me baleta na veisau e lomanikoro/vuvale e na 'bula veimaliwai/bula vakailavo
- Ni mai vulica kina na noda i qoliqoli. Na kena sautu se sega.
- Na kena yaga na vakatatabu, o ya ni kauta tale mai na ka e ra sa yali tu e na noda wasa bula.
- Au taleitaka ni'u vulica e vuqa na veika e tu e na neimami qoliqoli kq rqwq sara talega me'u vakadewataka tiko vei ira na luvei Votua ni mataka.
- Au marautaka ka taleitakana vuli e caka oqo baleta ni'u mai kila kina e levu na ka kei na i naki dina ni vakatatabu e caka tiko. Au via vakavinavinakataki kemudoutalega na i vakalesilesi mai USP e na vuku ni kena mai yaco na vakatatabu ni se bera ni rusa sara na neimami i qoliqoli. Na veika dou sa mai cakava e na kauta mai na kalougataki vei keimami ka vakauasivi vei ira na kawa kei Votua e na veigauna mai muri.
- E vuqa na veika vinaka sara au a mai vulica ka titobu sara me baleta na i qoliqoli. E na kena vakayagataki vakayalomatua na i qoliqoli e na kena nanumi kina na i solisoli ni mataka.
- A yalo vakacegu e na vuli qo baleta eni rawa ni'u raitayaloyalotaka na kena tarai cake e dua na matavuvale se dua tale na i tuvatuvamai na i qoliqoli ki na dua tale na vakanananu ni vanua.
- Au sa mai vakakila na kena vinaka na neitou i qoliqoli sa dodonu kina me taqomaki me baleti ira na kawa kei Votua ni mataka.
- E ka vinaka vei au na vuli qo baleta au vulica kina e so na veika au sega ni bau kila. Me vaka na yaca ni veimataqali ika se veimataqali sasalu.
- E vinaka vei au na vuli qo baleta au vulica kina e so na veika au sega ni kila me vaka na yaca ni ika e so kei na so tale na sasalu.
- Na vinaka ni vuli ni levu na veika au sega ni kila tu baleta na noqu yalava ni qoliqoli au sa qai mai kila. Na vinaka ni vakatatabu, na vinakka ni maroroi ni qoliqoli.
- Na kena taqomaki na neitou yalava ni qoliqoli me ra nanumi na kawa kei Votua
- Ni mataka. Keimami sa tekivu kunea na sautu e na vanua e vakatabui.

- Na kena vinaka na vuli oqo sa i koya na kena maroroi na noda i qoliqoli kei na noda kila vakamatat na gauna ra dau vakaluvea kina na ika kei na veimataqali sasalu e veidogo, uciwai, na loma kei na cakau.
- Na walewale ni vakadikevi ni sasalu me i vakadinadina ni vinaka na vakatatabu.
- Na ka vinaka au vulica e na vuli oqo, e solia mai e dua na veisau, me vaka na sautu ni qoliqoli kei na sasalu.
- E veivakauqeti dina vei au na vuli e caka tale qo au duavata kau marautaka sara vakalevu na nomudou yaco mai na vuli qo. E vinaka ni na kauta mai na sautu vei iara na neimami kawa ni mataka.

2). Na cava ko sega ni taleitaka se dua na nomu vakatutu?

- Au sega ni vakalewa e dua na na vei kemudou na caka vuli, au sa matalau dina e na vakarorogo
- Au vakavinavinakataki kemudou na gole mai e na sasaga oqo. Sega ni taleitaka na kena dau vakarusai na sasalu ni yalava ni qoliqoli e Votua.
- Au via vakaduria me sa kerei vakabibi me sa kua na biu dainamati baleta e dau vakamatei ira na ika e loma ni cakau ka sa kua talega na dau sova benu e bati nia uciwai.
- Na veika ga e so au sega ni duavata kina o ya e na kena vakayagataki tiko vakailoa na dainimati e na kena qolivi na ika.
- Lailai nomudou i vakamacala, levu ga mai vei ira na lewenivuli, sega ni rokovi na vuli, sivia na veiwali ka sega na vakarorogo. Sa na qai vo ga nodra i yaya na dauqoli e na neimami koro.
- E sega ni dua na ka au sega ni taleitaka ni'u marautaka na vuli. Sa noqu i tavi me'u vakadewataka tiko vei ira na luvei Votua ni mataka.
- E na yabaki oqo e sivia sara na wai ca mai na i qaqi e tasova mai ka ra vakacacana sra ga kina e levu na sasalu. Me toso tale na vakatatabu e na vica tale na yabaki.
- E gadrevi mo dou lesu tale mai me vakadeitaki na sasaga.
- Sega ni dua na noqu vakatutu ka sa noqu masu me na vakalougatataki kemudou na Kalou.
- Ke rawa me da duavata tale me toso na vakatatabu.
- Au vinakata ke rawa me da duavata tale mada na lewe ni vanua ko Votua me toso tale mada na vavakatatabu. Me yaco tiko ga na veitaratara e na USP.
- Au vakabauta ni sega ni dua na ka au vakacala se sega ni duavata kina baleta ni vuli qo e vakadewataki vei keimami vaka-Viti ka qai vakamatatataki saraga mai vakamatailalai. No problem..... food was awesome.
- E na gadrevi me vakavinakataki na vakayagataki ni gauna. Ke rawa ni caka e so na lawa ni vuli ni se bera ni tekivu na vuli macawa dua, o ko ya e bera me totogi.
- Au duavata e na nomudou mai caka vuli tiko e na kena vakamatatataki vei keimami na ka me baleta na neimami i qoliqoli. Noqu vakatutu ga mo dou mai tomana tiko ga na nomudou mai caka vuli. Se na mai tei vasua. Me kua na basei ka kua na dainamati.
- Sega ni taleitaka na kena dau vakarusai na vei sasalu ni yalava ni qoliqoli e Votua.
- Au vakaduria me sa kerei vakabibi me sa kua na biu dainimati baleta e dau vakamatei ira na ika e loma ni cakau, ka me sa kua talega na dau sova benu e bati ni uciwai.
- Na veika ga e so au sega ni duavata kina oya na kena vakayagataki tiko vakailoa na dainimati e na kena qolivi na ika